

реально не відбиває динаміку таких злочинів у митній сфері, тому слід враховувати їх латентність.

Службові злочини в митних органах - це складова частина злочинів, що вчиняються у зв'язку з професійною трудовою діяльністю, тому це поняття є криміналістичним і пов'язане з неналежним виконанням професійних функцій посадовими особами у сфері митної справи². Узагальнення практики та сучасної криміналістичної літератури³ свідчить, що лише у 35% кримінальних справ розглядуваної категорії застосовувалась кваліфікація діянь службових осіб по одному складу злочину. В останніх 65% випадків найчастіше застосовувалась кваліфікація по сукупності злочинів. До цієї групи включають злочини, що підпадають при кримінально-правовій кваліфікації під ознаки різних статей КК України: перевищення влади чи службових повноважень (ст. 365 КК), отримання хабара (ст. 368 КК), дача хабара (ст. 369 КК), ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (ст. 212), контрабанда (ст. 201 КК), контрабанда наркотичних засобів, прекурсорів або їх аналогів (ст. 305 КК). Останні три складизлочину, як правило, зустрічаються у різних формах співучасті.

Узагальнення митної та судово-слідчої практики свідчить, що розслідування справ даної категорії злочинів має певні труднощі, потребує розроблення окремих методик розслідування з урахуванням найти-

повіших способів вчинення службових злочинів у митних органах та інших обставин, що обумовлюють специфіку їх розкриття, розслідування та попередження.

При цьому очевидним є те, що у процесі розслідування даної категорії злочинів слідчі дії використовуються не ізольовано, а у зв'язку з іншими діями і заходами для вирішення окремих тактичних завдань, в певній послідовності їхньої реалізації, враховуючи слідчу ситуацію, яка склалася на момент розслідування. Разом з тим окремі тактичні завдання розслідування не можуть вирішуватись проведенням лише однієї або декількох слідчих дій навіть із використанням у їхніх рамках усіх відповідних тактичних прийомів, а вимагають складного комплексного підходу до вирішення завдання, яке постоє перед суб'єктом дослідження злочину⁴. Планування та проведення тактичних операцій при розслідуванні злочинів, що вчиняються службовими особами митних органів, а тим більше їхнього комплексу, істотно оптимізує процес розслідування.

На сучасному етапі розвитку криміналістики досить актуальною та важливою стає проблема розробки криміналістичної теорії тактичних операцій⁵. У зв'язку з цим Р. С. Белкін справедливо зазначав, що у нинішньому стані криміналістична тактика не відповідає потребам практики, тому що обмежується розробкою рекомендацій, розрахованих на окремі слідчі дії. Разом з тим, слідчому

часто доводиться вирішувати завдання, відповідь на які можна отримати лише шляхом проведення серії слідчих, оперативно-розшукових, ревізійних та інших дій⁶.

Що стосується проблем розслідування службових злочинів взагалі, то слід зауважити, що певним чином вони досліджувались у зарубіжній та вітчизняній криміналістиці⁷. Водночас сьогодні існує необхідність у вивченні проблем розслідування злочинів, що вчиняються службовими особами митних органів, побудові окремої криміналістичної методики розслідування, запропонування практичним працівникам правоохоронних органів певних "алгоритмів" дій у тих чи інших ситуаціях, розробки типових тактичних операцій як одного із засобів оптимізації та підвищення ефективності процесу розслідування. У криміналістичній літературі на сьогодні залишаються нерозробленими тактичні операції при розслідуванні службових злочинів у митних органах.

Найбільш ефективним тактичним засобом виявлення службових злочинів у митних органах, їх розкриття, розслідування та профілактики є спрямоване планування та проведення тактичних операцій, які направлені на вирішення окремого тактичного завдання розслідування, характеризуються вибірковістю і ситуаційною обумовленістю та виконуються за єдиним планом і задумом правомочними посадовими особами під керівництвом слідчого. Так, внас-

лідок проведення оперативно-тактичної операції в Одеській області було виявлено організоване злочинне угруповання з корумпованими зв'язками у складі посадових осіб Чорноморської регіональної митниці, митних брокерів (23 особи) на чолі з головним інспектором митного поста "Одеса-порт" громадянином В. Встановлено, що учасники злочинного угруповання налагодили канал контрабандного ввозу в Україну сантехнічних виробів шляхом "припиненого" транзиту. З цією метою злочинцями було налагоджено зв'язки з турецькими фірмами, які постачали в Україну сантехнічні вироби морським шляхом. В Одеському порту громадянин В., використовуючи службове становище, за попередньою домовленістю з інспекторами митниці та митними брокерами проводив митне оформлення вантажу на адресу молдавських фіктивних фірм. Після митного оформлення вантаж вивозився з митної зони порту та реалізовувався на території України. З метою приховування контрабанди посадові особи митниць у вантажних митних деклараціях ставили фіктивні відмітки про вивіз вантажу за межі України, за що систематично отримували грошову винагороду⁸. Кримінальна роль службових осіб митних органів у контрабандній та іншій злочинній діяльності полягає у створенні умов для реалізації злочинного наміру, з використанням своїх службових повноважень.

На наш погляд, слід погодитися з пропозицією деяких практиків, що з метою профілактики та недопущення зловживань посадових осіб митних органів Державній митній службі України необхідно розробити та запровадити чітко продуманий механізм ротації кадрів на прикордонних та внутрішніх митницях⁹.

Практична реалізація проблеми тактичних операцій при розслідуванні злочинів, що вчиняються службовими особами у митних органах, передбачає типізацію та класифікацію таких операцій. Значення наукової класифікації полягає в тому, що вона передбачає вивчення закономірностей об'єктів, що класифікуються, і закріплює результати такого дослідження¹⁰. У зв'язку з цим М. В. Стояновський слушно зауважує, що системоутворюючою умовою дослідження проблеми тактичних засобів є розгляд їх на основі використання класифікаційного підходу, що дозволяє визначити загальні принципи здійснення тактичної діяльності в цілому¹¹.

Вивчення криміналістичної літератури, дослідження й аналіз митної та слідчої практики дозволяє виділити такі підстави класифікації тактичних операцій при розслідуванні злочинів, що вчиняються службовими особами у митних органах:

1) залежно від проміжних (локальних) завдань розслідування таких злочинів: тактичні операції - "Затримання хабародавця (або хабароотримувача) на місці вчинення

злочину з речовим доказом"; "Викриття вимагання хабара за добровільною заявою особи, яка його дає"; "Викриття неналежного проведення митного огляду службовою особою внутрішнього митного органу"; "Викриття незаконного випуску у вільний обіг посадовою особою внутрішньої митниці товарів без митного оформлення"; "Встановлення та викриття незаконного випуску товарів із складів тимчасового зберігання"; "Встановлення та викриття фіктивного знищення товарів"; "Встановлення та викриття незаконного митного оформлення, вчиненого шляхом використання фіктивних сертифікатів на товари"; "Виявлення зв'язків організованої злочинної групи"; "Встановлення злочинця"; "Документ"; "Захист доказів"; "Розшук злочинця"; "Контрольована поставка наркотиків"; "Виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню хабарництва службовими особами митних органів" та ін.;

2) залежно від етапу розслідування злочину (тактичні операції, проведені на початковому, наступному або заключному етапі розслідування);

3) залежно від часового періоду дії тактичної операції (одномоментні і такі, що мають певну протяжність у часі);

4) залежно від рівня складності тактичної операції (прості і складні);

5) залежно від характеру елементів структури тактичної операції: однорідні або різнорідні дії (дві і біль-

ше однотипних слідчих дій; комплекс різнопланових слідчих дій; комплекс слідчих дій і оперативно-розшукових заходів; комплекс слідчих дій і заходів організаційного порядку; система оперативно-розшукових заходів; комплекс оперативно-розшукових і організаційних заходів);

б) залежно від осіб, які здійснюють взаємодію при проведенні тактичної операції (тактичні операції, проведені слідчим; тактичні операції, проведені слідчо-оперативною групою (або слідчою бригадою); оперативно-тактичні операції, проведені під керівництвом слідчого, та ін.).

Розробка й застосування тактичних операцій є ситуаційно обумовленими. При плануванні та проведенні тактичних операцій необхідно враховувати слідчу ситуацію, яка склалася на певний момент розслідування. Аналіз слідчих ситуацій свідчить, що в кожній з них передбачається застосування різноманітних тактичних операцій, а необхідність їх планування та проведення обумовлюється залежно від наявності доказової та орієнтовної інформації. Слідча ситуація, що виникла в ході розслідування, визначає певний комплекс слідчих дій, оперативно-розшукових заходів та організаційних дій.

У криміналістичній теорії робилися спроби дослідження ситуаційного моделювання в розслідуванні злочинів¹². Моделювання типових ситуацій дозволяє визначити ступінь їхньої інформаційної наповненості і, зрештою, визначити ті засоби, які до-

зволять працювати в даній ситуації. Залежність тактичних операцій від слідчих ситуацій може бути простежена і на прикладі принципу "відомо" - "невідомо".

Заслужує на позитивну оцінку використання ситуаційного підходу у розслідуванні тактичних операцій при розслідуванні злочинів, що вчиняються службовими особами у митних органах¹³. На думку Ю. П. Гармаєва, доцільно враховувати, що взаємозв'язок цілей тактичної операції та слідчої операції - подвійний. Якщо існуюча слідча ситуація сприятлива для слідства, вона використовується при проведенні тактичної операції, а якщо - несприятлива, тактична операція має змінити її на краще.

Аналіз ситуацій переконує, що в кожній з них передбачається застосування різноманітних тактичних операцій, доцільність і першочерговість їхньої реалізації залежно від інформаційної насиченості або інформаційного "голоду". Таким чином, існує певний зв'язок слідчих ситуацій із засобами щодо їхнього вирішення (у тому числі тактичними операціями). Конкретний комплекс слідчих дій, оперативно-розшукових заходів і організаційних дій визначається залежно від слідчої ситуації, що виникає в ході розслідування. Тому слідчий повинен насамперед визначити для себе ту слідчу ситуацію, в якій він перебуває. Вирішення типових ситуацій і розробка на цій основі рекомендацій з теорії формування та

практики проведення тактичних операцій необхідні для правильної побудови слідчих версій, визначення напрямку подальшого розслідування, виявлення обставин, важливих для справи, вибору комплексу та черговості слідчих дій¹⁴.

Практика показує, що всі слідчі ситуації при розслідуванні службових злочинів у митних органах, що виникають на початковому етапі розслідування, доцільно класифікувати на три групи залежно від обсягу та змісту даних, що послужили підставою порушення кримінальної справи, та інформації про злочинця. Ці ситуації наступні:

1. Наявні ознаки - вчинення службового злочину у митних органах, відома особа, яка його вчинила.

2. Наявні ознаки вчинення службового злочину у митних органах, але особа, яка його вчинила, невідома, або інформація про неї обмежена.

3. Наявні ознаки вчинення службового злочину у митних органах і відомості про злочинця, але останній зник з місця події. Зупинимось детальніше на їх розгляді.

Перша група типових слідчих ситуацій характеризується наявністю достатньої кількості ознак, що вказують на вчинення службового злочину у митних органах й особу, яка його вчинила. У таких ситуаціях митник, затриманий з речовим доказом на місці вчинення злочину, визнає свою провину, його викривають наявні докази. Це прості ситуації, "які зазвичай складаються за так званими

"очевидними" злочинами, коли сам злочин і особа, яка його вчинила, відомі з початку розслідування"¹⁵. Початкові дані, які є в розпорядженні дільничного, обумовлюють комплекс і послідовність проведення невідкладних слідчих дій.

Значні труднощі при розслідуванні такої категорії злочинів викликають випадки затримання митника безпосередньо на митному кордоні, коли службова особа, незважаючи на наявність доказів, заперечує сам факт учинення цього злочину і заявляє, що вилучені предмети хабара їй не належать. Це досить складна конфліктна ситуація¹⁶, в якій інформаційна невизначеність і протиріччя між фактами вимагають правильного і кваліфікованого проведення комплексу невідкладних слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, а їх кількість та послідовність проведення залежать від обставин конкретної справи. Проте особливого значення в таких ситуаціях набуває слідчий огляд і фіксація виявленого предмета хабара, а також вилучених при особистому обшуку й затриманні підозрюваного доказів. У разі потреби до огляду необхідно залучати спеціаліста-криміналіста, який допоможе встановити сліди, залишені хабародавцем, і довести причетність останнього до злочину. Варто старанно оглянути пакувальний матеріал предмета хабара, звернути увагу на саморобні упаковки з паперу, газет, конверти, оскільки їх частини можуть бути виявлені в результаті наступ-

них обшуків за місцем проживання або роботи злочинця. Пакувальний матеріал слід детально описувати за наявності на ньому рукописних позначок, текстів, цифр, що надалі може послужити предметом криміналістичної експертизи.

Такі ситуації можуть виникати і тоді, коли початкові дані про вчинення таких злочинів отримані в результаті здійснення оперативно-розшукових заходів. У цій ситуації до початку розслідування, як правило, відомі причетні до злочину особи й місце події, дані про підготовку, безпосереднє вчинення службових злочинів або про результати злочинної діяльності, проте інші обставини відомі не повністю. У такому випадку матеріали оперативно-розшукової діяльності є приводом і підставою для порушення кримінальної справи та проведення невідкладних слідчих дій (п. 1 ст. 10 Закону "Про оперативно-розшукову діяльність"). Факти вчинення таких злочинів, як правило, виявляються в результаті оперативної розробки і за допомогою технічних засобів.

Відмінною рисою таких ситуацій є раптовість проведення комплексу оперативно-розшукових заходів, організаційних та слідчих дій. При цьому типовий перелік невідкладних слідчих дій у розглядуваній типовій ситуації може охоплювати: 1) затримання й особистий обшук підозрюваного; 2) допит підозрюваного; 3) огляд місця події; 4) огляд предметів хабара, місць їх приховування

й транспортного засобу, в якому вони виявлені; 5) огляд документів, пред'явлених митному контролю для переміщення товарів або валюти і для перетинання кордону; 6) допит свідків; 7) обшук за місцем роботи, проживання підозрюваного (підозрюваних) та виявлення його "зв'язків"; 8) призначення за необхідністю експертиз - трасологічної, криміналістичної експертизи документів тощо; 9) виїмка документів за місцем роботи підозрюваного та їх огляд; 10) огляд складських і виробничих приміщень за місцем роботи підозрюваного і товарів, що там знаходяться; 11) виїмка й огляд дискет і даних, що містяться в пам'яті комп'ютерів за місцем роботи чи проживання підозрюваного, а за необхідності - призначення по них експертизи; 12) накладення арешту на поштово-телеграфну кореспонденцію підозрюваного.

У випадках, коли факт злочину встановлено, але службова особа митного органу обвинувачення не визнає, посилається на алібі, називаючи місце перебування на момент вчинення злочину й осіб, які можуть це підтвердити, планується і проводиться тактична операція "Перевірка алібі".

Для вирішення першої групи слідчих ситуацій також проводяться наступні тактичні операції: "Затримання хабародавця (або хабароотримувача) на місці вчинення злочину з речовим доказом"; "Викриття вимагання хабара за добровільною за

явою особи, яка його дає"; "Виявлення зв'язків організованої злочинної групи" та ін.

Друга група типових слідчих ситуацій виникає у випадках, коли виявлені ознаки про вчинення службового злочину у митних органах, але особа, яка його вчинила, невідома, або інформація про неї обмежена. Такі ситуації, на відміну від першої групи типових ситуацій, є менш сприятливими, оскільки для них характерний високий ступінь інформаційної невизначеності - відсутність даних про особу, а коло інших джерел для розшуку злочинця вкрай обмежене. За таких обставин, тобто при відсутності особи, підозрюваної у вчиненні злочину, кримінальна справа порушується за фактом його виявлення. Тому першочерговим завданням є встановлення особи злочинця, її розшук, затримання й викриття.

У проаналізованих ситуаціях діяльність слідства має спрямовуватись на виявлення й систематизацію максимальної кількості доказової й орієнтовної інформації, що характеризує особу злочинця і злочинний характер події. У зв'язку з цим особливо важливого значення набуває використання даних, що містяться у криміналістичній характеристиці розглядуваного злочину: а) про предмет посягання, його індивідуальні особливості, кількісно-якісні характеристики, які можуть вказувати на вікові, фахові та інші особливості злочинців; б) про спосіб учинення

злочину та приховування його слідів, що звужує коло осіб, серед яких необхідно шукати злочинця; в) про залишені сліди на місці злочину, що можуть характеризувати стать, вік, психологічні риси, фізичну силу злочинця, його фахові навички та вміння, чисельність осіб, які брали участь у вчиненні контрабанди; г) про типові риси особи злочинця.

Для цього можуть провадитися тактичні операції "Збирання відомостей про злочинця", "Розшук злочинця", "Затримання злочинця". Реалізація даних тактичних операцій та успішне вирішення розглядуваної ситуації значною мірою залежить від таких чинників, як-то: а) висококваліфіковане проведення огляду місця події, включаючи огляд предметів хабара та місць їх приховування; б) допит свідків-очевидців, а за їх відсутності дії працівників слідства повинні спрямовуватись на їх виявлення; в) залучення спеціалістів кримінологічної служби, оскільки шляхом проведення вибірки по "гарячих слідах" за допомогою спеціально тренуваної службово-розшукової собаки можна встановити злочинця по слідах запахів; г) перевірка результатів оглядів та допитів за криміналістичним обліком (дактилоскопічним, за способом учинення злочину, за ознаками зовнішності тощо); г) вивчення матеріалів архівних кримінальних справ даної категорії (розкритих і нерозкритих) шляхом порівняльного аналізу способів учинення контрабанди (розслідуваного і вказаного в

архівній справі). Встановлення аналогії у застосуванні певного способу вчинення контрабанди дозволяє висунути версію, що до розслідуваної справи може бути причетна дана особа; д) взаємодія підрозділів СБУ та МВС, митних органів, прикордонних військ з метою ефективного й висококваліфікованого проведення початкових слідчих дій і оперативно-розшукових заходів та ін. У даній ситуації також реалізуються такі тактичні операції, як "Документ", "Захист доказів", "Виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню хабарництва службовими особами митних органів", та ін.

Третя група типових слідчих ситуацій є більш сприятливою для початкового етапу розслідування, оскільки особа злочинця відома, але правопорушник зник з місця злочину. Як правило, ця група поєднує конкретні ситуації, коли службові злочини виявляються у момент їх безпосереднього вчинення або після нього.

Основні напрямки розслідування в даній ситуації повинні орієнтуватися на дослідження матеріальної обстановки на місці події, виявлення, збирання і фіксацію доказової та орієнтуючої Інформації про подію злочину й особу злочинця, який зник. У цій ситуації дії працівників слідства мають спрямовуватись на негайне переслідування злочинця по "гарячих слідах", його затримання та збирання даних, що характеризують особу розшукуваного, виявлення його зв'язків, установлення можливого

місцезнаходження або появи, вжиття заходів для затримання злочинця й доставлення його за місцем дізнання¹⁷.

Наприклад, при розслідуванні кримінальної справи по обвинуваченню громадянина З. було встановлено причетність до вчинення контрабанди історичних та культурних цінностей співробітника Бориспільської митниці С., який передав обвинуваченому бланк митної декларації з проставленими відтисками його номерної печатки і запропонував йому внести в наданий бланк завідомо неправдиві відомості. За даним фактом слідчим Управлінням СБУ було порушено кримінальну справу. Однак С., довідавшись, що З. затримано і що той може розповісти про його причетність до злочину, перейшов на нелегальне становище і зник. Виникла необхідність у проведенні тактичної операції "Встановлення місцезнаходження злочинця" (який переховувався в Ізраїлі). Через деякий час С. повернувся до родичів в Україну, де й був затриманий оперативними працівниками¹⁸.

Для вирішення таких слідчих ситуацій також можуть проводитися тактичні операції: "Переслідування злочинця по "гарячих слідах" та його затримання", "Викриття неналежного проведення митного огляду службовою особою внутрішнього митного органу", "Встановлення та викриття незаконного випуску товарів із складів тимчасового зберігання", "Встановлення та викриття фіктивного

- 8. : : // -
- 9. : : .10. - .107. : , 1998. - .10. - .104,105.
- 10. : : , 1983. - .12.
- 11. : : () // : : , 2001. - .62-63.
- 12. : : .2/ : / : : ; : : , 1997. - 248 .
- 13. : : .133-146.
- 14. : : // : : , 1979. - .30. - .121.
- 15. : : : : , 1975. - .174.
- 16. : : () : : , 1984.
- 17. : : “ ” // : : : : , 1989. - .38. - .37-42.
- 18. : : 1996 .
- 19. : : .77. : : : : , 1984. - .139.
- 20. : : : : : : : : : : , 1997. - .40.

